

Suriye’de Türk Tarih Yazıcılığı*

Samir SEIKALY**

çev. Talha Çiçek

SURİYE’DEKİ Türk tarih yazıcılığı konusu, Suriye’nin politik ve bölgesel bir entite olarak görece geç bir oluşum olması hasebiyle sorunludur. Zira coğrafi Suriye,¹ I. Dünya Savaşı’ndan sonra savaşın galipleri İngiltere ve Fransa tarafından oluşturulmuş bir plan ile bölünerek şekillenmiştir. Ayrıca, coğrafi Suriye’nin tamamının Osmanlı idari pratiklerine göre vilayetler şeklinde organize olmuş ve Osmanlı İmparatorluğu’nun dört yüz yıl boyunca bir parçası olmuş olması da bir diğer sorundur. Bundan dolayı, kendilerini Suriyeli ya da Türk olarak algılamayan kişilerin Büyük İmparatorluk hakkında yazdıklarının, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı hariç tutulmak kaydıyla, hem Şam hem de Halep’te yayınlanması hem doğaldır, hem de olması beklenen bir durumdur. Suriye’nin bölgesel, bağımsız ve ayrı bir politik entite olarak ortaya çıkmasından sonra, Suriyeli yazarların eserlerinden de anlaşılacağı üzere bu Türk tarih yazıcılığı sayıca artmasına rağmen, nadir ve seçilerek kullanılmıştır. Oysa, Suriye vilayetlerinin İstanbul’dan yönetildiği dönemlerde de Osmanlı İmparatorluğu ve Suriye vilayetleri hakkında yayınlar mevcuttu. Analiz [kolaylığı olması] açısından, bu metin üç ayrı bölüm olarak organize edilmiştir. İlk olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun [Suriye’deki] hakimiyetinin ilk üç yüz senesinde Şamlı ya da Halepli yazarlar tarafından o dönemde ortaya konulmuş eserler incelenecektir. İkinci olarak, bugün matbaa devrimi olarak adlandırılan dönemde ortaya çıkan [eserlerin oluşturduğu] tarih yazıcılığına odaklanılacaktır. Bu dönem kabaca 19. yüzyılın ortasından I. Dünya Savaşı’nın başlangıcına kadar olan dönemi kapsar. Üçüncü olarak, Suriye ve Türkiye devletlerinin kurulmasını takip eden süreçte Suriye’de Türkiye üzerine oluşan tarihyazımı üzerinde durulacaktır.

Osmanlı Devleti’nin Suriye Vilayetlerindeki “Türk” Tarih Yazıcılığı: İlk Yıllar

Suriyeli ve yabancı birkaç çağdaş tarihçinin yapmış olduğu araştırmalar sayesinde, bugün Arap [devletleri] sınırları içinde olan ya da olmayan muhtelif kütüphanelerde Osmanlı idaresindeki Suriye vilayetlerinin tarihiyle ilgili önemli miktarda el yazması

* Samir Seikaly, “*Historiography in Syria*”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 2010, c.8, sy.15, s. 731-741.

** Beyrut Amerikan Üniversitesi Tarih ve Arkeoloji Bölümü.

1 Coğrafi Suriye ile Lübnan’ın da içinde olduğu “Büyük Suriye” kast ediliyor. [ç.n.]

koleksiyonun mevcut olduğunu bilmekteyiz. Anonim *Zikru men tevella Dimaşk mine'l-Beglerbeğiyeti'l-izâm fi devleti Benî Osmân* gibi bazı eserler neşredilmemiştir. Fakat kitabın isminden de anlaşılacağı gibi, muhtemelen, Şam ya da Halep'i yönetmek için doğrudan İstanbul'dan gönderilmiş kişilerin kariyerleri üzerine odaklanmıştır. Diğer el yazması kaynaklar ise basılmıştır ve daha sonraki dönemin Suriyeli tarihçilerinin özel gayretleri ile bugün literatürde bir bilinirliğe sahiptirler. Bunlar arasında, bilimsel çalışmalarının büyük çoğunluğunu kendi şehri olan Şam'ın tarihsel ve edebî mirasını -özellikle Osmanlı dönemiyle ilgili olanları- toplama, redaksiyon ve yayınlamaya adanmış olan Selahaddin el-Müneccid'in ismi mutlaka zikredilmelidir. Onun edisyonlarından İbn Tulun'un *Kudâtu Dimaşk* adlı kitabı büyük önem taşımaktadır. İbn Tulun, Suriye'de Memluk hakimiyetinin I. Selim tarafından yıkılıp yerine Osmanlıların geçtiği kırılma döneminin hem şahidi hem de o dönemi kayıt altına alan bir tarihçidir. İbn Tulun'un yine aynı derecede önemli olan bir diğer eseri *İ'lâmü'l-vera bi men vülliye nâiben min el-Etrâk bi-Dimaşk* da Şam'da derlenip basılmıştır. Bu kez kitabı yayınlayan, el-Müneccid gibi, Suriye'nin geçmişinin Osmanlı dönemine ilişkin el yazmalarının edisyon kritik şeklinde yeniden basılmasında önemli bir rol oynamış bulunan Muhammed Ahmed Dehman'dır. el-Müneccid, İbn Tulun üzerine yapmış olduğu çalışmalardan başka, İbn Cum'a ve İbnü'l-Karî'ye atfedilen pasajların da tahkiki neşirlerini yeniden yayınlamıştır. Ayrıca el-Müneccid, temel olarak Osmanlıların Arap vilayetlerinde kurmuş oldukları idari mekanizmaların tepesindeki Türk valiler hakkında biyografik materyal içeren pasajları da *Vülâtü Dimaşk fi'l-ahdi'l-Osmânî* başlığıyla tek bir metin halinde yayınlamıştır. Bunların dışında yerel olanın ötesine geçmeye cüret ederek imparatorluk çapındaki olaylara odaklanan Suriyeli vakânavisler de mevcuttur. Osmanlı sultanlarının hayatlarına tam bir bölüm ayıran İbn Sinan el-Karamanî ed-Dimaşkî'nin *Ahbârü'd-düvel ve âsârü'l-üvel* adlı eseri bu tür çalışmalara bir örnektir. El yazmasının ilgili bölümü son dönemde Suriyeli bilim adamı Bessam Abdülvehhab el-Cabî tarafından *Tarihu selâtini'l-Osmân* adıyla yayınlanmıştır.

Bugünün tarihçileri arasında, söz konusu Suriye vilayetlerindeki yazılı üretimin büyük bölümünü biyografik sözlüklerin oluşturduğu konusunda geniş bir mutabakat vardır. İsimlerinden her zaman açıkça anlaşılmasa bile böyle büyük biyografik sözlükler (Mesela el-Ensârî eş-Şâfiî'nin *Nüzhetü'l-hatir*, el-Burînî'nin *Terâcimü'l-a'yân*, el-Gazzî'nin *Lutfu's-semer*, el-Muhibbî'nin *Hulâsatü'l-âsâr* ve el-Muradî'nin *Silkü'd-dürer* adlı eserleri), Şam'da sivil yönetici (*bâşât*), mahkemelerde kadı (*kudât*), ordu garnizonlarında sıradan asker ya da komutan olarak görev yapan vs. Türkler hakkında zengin malumat içermektedir. Elbette el-Gazzî'nin Halep tarihine tahsis edilmiş büyük eseri *Nehru'z-zehab* de aynı kategoride zikredilebilir. Büyük ihtimalle yukarıda adı geçen yazarların hiçbirisi Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında seyahatler yapmış değillerdi, hatta imparatorluğun başkentini dahi ziyaret etmemişlerdi. Fakat bu eserlere üstün körtü bakmak bile bu yazarların büyük bir Müslüman imparatorluğuna mensup olmak duygusuna keskin bir şekilde sahip olduklarını ve bu imparatorluğu, yaşadıkları yerlerde [Suriye kastediliyor] temsil eden Türk idarecilerinin başarı ve başarısızlıklarını kaydettiklerini gösterecektir. Bu nedenle, onlar modern Suriye'deki Türk tarih yazıcılığının öncüleri olarak görülebilirler.

Osmanlı Suriye’sinde ‘Türk’ Tarih Yazıcılığı: Matbaa Devrimi

1860’lara gelindiğinde, Matbaa Devrimi’nin etkileri bütün Suriye’de kendisini hissettirmeye başlamıştı. Bizim incelediğimiz iki vilayette ise bu etki daha da büyüktü. Matbaa makineleri zamanla bu iki vilayetin sınırları içerisindeki hem büyük hem de küçük şehirlerde yaygınlaştı ve ayrıca, Beyrut vilayeti ve Lübnan ve Kudüs gibi mutasarrıflıklarda da kullanılmaya başlandı. Bu devrim, Arapça’da *en-Nahda* olarak bilinen ve uzun dönemde yazılı Arapçanın daha izlenebilir bir formunun bir iletişim aracı olarak ortaya çıkmasında ve Arap kültürünün bir bütün olarak yönünün değişmesinde büyük etkisi olan edebî bir rönesansı da beraberinde getirdi, hatta belki de bu rönesanın en büyük teşvik edicisi oldu. Bu matbaa devriminin doğrudan bir sonucu, gazete ve dergilerin yaygınlaşmasının yanında, dolaşımdaki kitap adedinin gözle görülür bir şekilde artması oldu. Osmanlı İmparatorluğu’na ve onun bir bileşeni olan Arap vilayetlerine dair kitaplar sayıca daha fazla ve daha istikrarlı bir şekilde ortaya çıkmaya başladılar. Aynı konu ile ilgili yazıların sayısı da katlanarak büyüdü. Yazılanların önemli bir kısmı yerel bazda bir meslek kategorisi olarak tanınmayan ve yirminci yüzyılın ilk on yıllarına kadar teşekkül etmiş bulunmayan profesyonel tarihçiler tarafından kaleme alınmış değildir. Yine de yazılanların çoğu tarih yazmak niyetiyle kaleme alınmıştı ya da tarihsel bir boyuta sahiptiler ve bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu ve onun bölgesel tezahürlerine dair tarih yazıcılığının asli bir parçası olarak değerlendirilmeyi hak etmektedirler. Elbette şu da not edilmelidir ki tıpkı geçmiş nesillerin yaptığı gibi, yazılı üretimin arttığı bu dönemde de imparatorluk başkentinde veya bölgesel idarede eşyanın doğal düzenindeki kopuklukları ya da Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi yaşamındaki önemli sapmalar olarak görülen şeyleri yazma temayülü hız kazandı.

Matbaa devrimi, daha önce Cebel-i Lübnan’da vukua gelen ve 1860’ta Şam’ı da içine çeken katliamların etkisiyle kök salmaya başlıyordu. Olaylar yerel olmaktan çok ileri noktalara gitmiş ve bölgede aktif yabancı müdahalesini beraberinde getirmişti. Neticede, merkezi hükümet buradaki kadim uygulamalarını değiştirmek zorunda kalmıştır. Günlük basındaki yankılarının haricinde, bir dizi tutarsız tartışmaya yol açan bu kan rengi kırılma, imparatorluğun köşesinden/taşrasından yazılan Türk historiografisinin bir türü olarak addedilebilir. Bunlar arasında Mihail Mişaka’nın memleketi olan şehrin başına gelen trajediyi anlattığı *Meşhedü’l-a’yân bi-havâdisi Suriye ve Lübnan* adlı kitabında, Vali Ahmed Paşa’nın şehrin yerli Hıristiyanlarına karşı vuku bulan saldırıları bastırmadaki yetersizliği veya isteksizliği vurgulanırken, sultanın özel temsilcisi olarak gönderilen Fuad Paşa’nın Şam’ın yanı sıra Lübnan’da da düzeni tesis edip adaleti icra etmesi methedilmektedir. Mısır’da yaşayan Şamlı Şahin Makarius’un 1895’te Kahire’de bastırduğu *Hasru’l-lisâm ‘an nekbeti’ş-Şâm* adlı eseri de aynı literatürün bir parçasıdır ve Suriye’nin Osmanlı bağlamında bütünleşiktir. es-Seyyid Muhammed Ebu’s-Suud el-Hasibî’nin kaleminden çıkmış [ve olayları] Müslüman gözüyle değerlendiren bir anlatı ise ancak 20. yüzyılın ortaları gibi geç bir tarihte basılmıştır. Kitabın yazarı, vahşice davranışlarından dolayı Müslüman ayaktakımını, küstahlıklarıyla onları provoke ettikleri için Hıristiyanları, suçun büyük kısmını şehrin ileri gelenlerine atıp onları darağacına gönderdiği için de Osmanlı otoritelerini suçlamaktadır. Bununla birlikte yazar, Şam’daki sivil toplumun o dönemde maruz kaldığı gerginliğin, Osmanlı İmparatorluğu’nun diğer bölgeleriyle birlikte Suriye’de uygulanan Tanzimat reformla-

rından kaynaklandığını anlamış gibi görünmektedir. Şüphesiz Tanzimat son dönem Osmalı İmparatorluğu'nun tarihinde önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir ve modern tarihyazımında da Tanzimat'a bu şekilde bakılmaktadır. Fakat o dönemde vilayetlerden bu konu üzerine yazılan literatürde [ortaya çıkan bakış açısının] çok da bu şekilde olduğunu söyleyemeyiz. Hâlâ el yazması halinde duran Mişaka'nın *el-Cevâb alâ iktirâhi'l-ahbâb* adlı eserindeki bazı pasajları bir kenara bırakırsak, [bu eser] [büyük ihtimalle el-Hasibî'nin eseri kastediliyor] Şam'da erken dönem reform uygulamalarına dair bazı materyaller içermektedir. Ayrıca Muhammed Tevfik Cena tarafından Türkçeden tercüme edilerek 1911 yılında Beyrut'ta basılmış *Vâkıatu's-Sultân Abdilâzîz* başlıklı bir kitap da mevcuttur.

Metnin büyük bölümü, hem ilk Osmanlı anayasasının babası sıfatıyla hem de 1878 yılı başında kısa bir süre Şam'daki valiliği [münasebetiyle] Midhat Paşa'nın reform programını ve onun başarılarını methetmektedir. Daha sonraki dönemlerde [bu konu üzerine yazan] Suriyeli tarihçiler, yeri geldiğinde ifade edileceği üzere, Midhat Paşa ve onun bu vilayetteki Osmanlı idaresini reforme etmek için gösterdiği gayrete büyük önem atfetmişlerdir. Bu arada şunu da not etmekte fayda vardır ki, Midhat Paşa hem o dönemde yeni yeni filizlenen periyodik basında (Butrus el-Bustanî'nin büyük *el-Cinân*'ı buna bir örnektir) hem de onun hayatı ve kariyerini anlatan kitaplarla büyük bir tanınırlık kazandı. 1910 yılında İskenderiye'de basılan ve Mısır'a göç etmeden önce Halep'te yayın denetçisi olarak görev yapmış ve aynı zamanda devlet okulunda öğretmen olarak çalışmış olan Yahudi asıllı Ezra Sassoon tarafından yazılan *Tarihu Midhat Başa* adlı kitap bu bağlamda dikkati çeken bir diğer çalışmadır.

Midhat'ın can düşmanı olan Sultan Abdülhamid de, hem saltanatı esnasında hem de daha sonra büyük dikkat çekti. Abdülhamid, saltanatının uzun ömürlülüğü dışında Osmanlı İmparatorluğu'nun tek anayasasını bahşeden, onu askıya alan ve daha sonra baskı altında tekrar ilan etmek zorunda kalan sultan olması yanında imparatorluğun öz kimliğine yeniden yön vermesi dolayısıyla da üzerinde durulan bir [tarihsel figür olmuştur]. Sultan ve Halife olarak hüküm sürdüğü zaman dilimi esnasında, Müslüman ve Arap tebaa içerisinde, çoğu Suriyeli olan heyecanlı ve büyük bir destekçi kitlesine sahip oldu. Bu bağlamda öne çıkan sima sultanın sırdaşı ve danışmanı olarak görev yapan ve hiçbir eserinde velinimetini methetmeyi ihmal etmeyen Ebu'l-Hüda es-Sayyadî'dir. *Tenvirü'l-ehsâr* adlı eserinin giriş kısmında [Sultan Abdülhamid'e dair yazılanlar] örnek olarak verilebilir. Onun övgüleri İstanbul'da basılan *Dâ'i'r-reşâd li-sebîli'l-ittihâd ve'l-inkiyâd* adlı eserinde zirveye ulaşır. Bu kısa metinde es-Sayyadî, kuşatılmış İslam'ın kaderini II. Abdülhamid idaresinin devamına bağlar. Ümmetin birliğini yeniden kazanmasına duyduğu ihtiyaç da ancak ona koşulsuz bir şekilde itaat edildiği takdirde mümkün olabilir. Ebu'l-Hüda'nın grubunun [en az Ebu'l-Hüda kadar] kendisini Osmanlı Devleti'nin Abdülhamid idaresi altında ebedîleşmesine adanmış bir diğer üyesi Yusuf en-Nebhanî'nin çalışmalarında da benzer duygulara rastlanabilir. Bu türden ifadeler için onun, *el-Ehâdisü'l-erbaîn fî vücûbi tâati emîri'l-mü'minîn*³ adlı eserine üstün körü bir göz atmak yeterlidir. Fakat en-Nebhanî'de [onun eserlerinde] tavsi-

2 Osmanlıca tercümesi neşredildi: *Hilafet Risâleleri*, I, 161-201]. [r. n.]

3 Tercümesi için bk. *Hilafet Risâleleri*, I, 323-341]. [r. n.]

yelerini ortaya koymanın haricinde, sultanın hükümdarlık süresi boyunca ortaya koyduğu dikkate değer başarıları da işaret edilmektedir. Onun *Hülâsatü'l-beyân fi ba'di meâsiri Mevlânâ es-Sultân Abdülhamîd es-Sanî*⁴ adlı eserinin ana fikri budur. Muhammed Arif el-Hüseynî'nin *es-Saâdetü'n-nâmiyyetü'l-ebediyye fi's-sikkeki'l-Hicaziyyeti's-Şâmiyye* adlı kitabı da en azından kısmen aynı temayı içermektedir. 1971 yılından önce basılmamış olan bu çalışma, Şam'ın ileri gelenlerinden birisi tarafından [yazılmış olup] hacıları Mekke ve Medine'ye taşıyacak olan demiryollarının propagandasını yapmaktaydı. Bu eser, can çekişen Abdülhamid rejiminin destek elde etmeye devam ettiğinin de bir göstergesidir. Aslında, Abdülhamid karşıtı bazı eserler de (doğrudan olmasa da dolaylı olarak) onun otokratik idaresinin giderek genişlediği en parlak devirlerinde bile bazı Suriyeliler tarafından kaleme alındı. el-Kevakibî'nin *Tabâi'u'l-istibdâd ve Ümmü'l-kurâ* adlı eserleri bu kategoride zikredilebilir.

1908 yılında anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi ve akabinde Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, Arap vilayetlerinin bazı bölgelerinde, halka hitap eden basında bayram sevinci yaratmanın yanı sıra spesifik olarak bu kırılmanın Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi tarihindeki önemine işaret eden daha genel çalışmaların üretilmesini de [beraberinde] getirdi. Bu şekilde basında yazılanların çoğu, soyadından Suriye orijinli olup Mısır'a göç etmiş birisi olduğu anlaşılan Abdülmesih Antakî tarafından derlenerek 1909 yılında Kahire'de basıldı. Jön Türklerin yaptığı askerî darbeye ithaf edilerek yayınlanan kitaplar arasında Mısır'dan Suriye'ye göç eden ve orada *el-Hilâl* gazetesini kuran Corci Zeydan'ın *el-İnkilâbü'l-Osmânî* başlıklı bir kitabı da yer almaktadır. Aslında, aynı gazetede o zamanın Güney Suriye'sinden gelen bir başka önde gelen Arap entelektüel de benzer bir çizgiyi takip etmekteydi; Ruhî el-Halidî'nin makaleleri daha sonra *el-İnkilâbü'l-Osmânî ve Türkiyyetü'l-Fetât* başlığı altında toplandı.

Jön Türklerin idareyi ele geçirmesi ile I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi arasındaki birkaç yıl Suriye vilayetleri için birtakım siyasi gelişmelere gebeiydi. İlk olarak, düzenli olarak seçim yapılması esasına dayanan temsili bir hükümet biçimi sadece uygulanmaya başlanmakla kalmadı az ya da çok uygulandı da. 1908, 1912 ve 1914 yılında düzenlenen seçimlerle İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'a Arap mebuslar gönderildi. Şükrî el-Aselî, Şefik el-Müeyyed el-Azm ve Abdülhamid ez-Zehravî gibi bazı Suriyeli mebuslar tarafından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikasıyla uyuşmayan bölgesel bir politikanın takip edilmesi yönündeki teşebbüsler büyük bir gerilim doğurdu ve sonunda bu grup ile İTC'nin arasının açılmasına yol açtı. Bu anlaşmazlık Zehravî'nin İstanbul merkezli gazetesi *al-Hadâra*'da açıkça ifade edildi. Meclis-i Mebusan'ın bir üyesi olarak yazmış olduğu çeşitli makaleler *el-A'mâlî'l-kâmîle* başlığı ile Suriye Kültür Bakanlığı tarafından birkaç kişi tarafından derlenerek beş cilt halinde yeniden basıldı. İTC'nin, çoğu zaman hilekâr metodları kullanarak, muhalif Arap mebusların seçilmesini engellemeye yönelik başarıyla neticelenen teşebbüsleri, zengin bir Suriyeli aileden gelen Hakkî el-Azm'ın *Hakâik anî'l-intihâbât fi'l-İrâk ve Filistin ve Suriye* başlıklı kitabında da ifade edildiği üzere daha büyük bir kızgınlık yarattı. Yukarıda ismini andığımız Abdülmesih Antakî'nin *Harbü'l-intihâbât fi'd-Devleti'l-alıyyeti'l-Osmaniyye*

4 Bu kitap aynı zamanda Türkçeye de tercüme edilmiştir. Kürt Muhammed Ali, *Enver Paşa'nın Ortadoğu Seyahati*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2007. [ç.n.]

adlı kitabında da bu konuya dair birtakım belirtiler mevcuttur Bugün biliyoruz ki 1912 seçimlerini kuşatan zıtlaşma, imparatorluğun merkezileşmesini hedefleyen İTC ile Arap vilayetlerinin daha geniş ölçekte bir otonomisinin olmasını savunan Araplar arasındaki derinleşen mücadelenin sadece bir kısmıydı. Kamusal alanda bu mücadele çoğunlukla, [bu yazının kapsamı çerçevesinde] ilgimiz dışında olan günlük basının sayfaları üzerinden cereyan ediyordu. Bununla birlikte, bu konuya dair bol miktarda materyal içeren bir kitap yayınlanmıştır: Bu kitap *el-Mü'temerü'l-Arabîyyü'l-Evvel* başlığını taşıyor ve 1913 yılında Kahire'de basılmıştır. Bu kitabın Suriye bağlantısı, Suriyeli göçmenlerin kurduğu ve başkanlığını da Suriyeli Refik el-Azm'ın yaptığı Osmanlı Adem-i Merkeziyet Fırkası'nın yüksek komitesinin emriyle basılmış olmasından ileri gelir. Aslında o görüşlerini *el-Câmiatü'l-Osmâniyye ve'l-asabiyyetü't-Türkiyye* başlığıyla Kahire'de basılan kitapta açıklamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, bir yandan merkezîyetçi İTC ile diğer yandan Arap ve Arap olmayan adem-i merkezîyetçi tarafları arasında cereyan eden hararetili tartışmalar, bölgenin çehresini sürekli bir şekilde değiştirecek olan I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle geride bırakıldı. Savaşın süre zarfında Osmanlı İmparatorluğu ve onun Arap vilayetleri hakkında çok az şey yazıldı. Bununla birlikte, Şam'da, daha önceki Arapçı tutumuna rağmen, can vermekte olan Osmanlı İmparatorluğu'na sonuna kadar sadık kalan önemli bir Suriyeli entelektüel tarafından kaleme alınmış olma ihtimali yüksek iki eser basıldı. Bahsi geçen entelektüel tanınmış Şamlı gazeteci ve edebiyatçı Muhammed Kürd Ali'den başkası değildi. Savaşın ilk evrelerinde, Enver Paşa'nın Hicaz ve Suriye'ye vuku bulan teftiş seyahatini konu alan *er-Rihletü'l-Enveriyye ila askai'l-Hicaziyye ve's-Şâmiyye* adında bir kitap yazdı.⁵ Savaş sırasında nisbeten daha geç bir vakitte, önce Gelibolu'yu daha sonra da İstanbul'u ziyaret eden ve hem itilaf devletlerinin Gelibolu'da karaya asker çıkarma teşebbüslerini kahramanca bir performansla geri püs-kürten Osmanlı askerlerinin hatırasını yad etmek ve hem de Arapların, imparatorluğa olan sadakatini tekrarlamak için Suriye'den gönderilen heyete başkanlık etti. Kendisi ve diğerleri tarafından derlenen ve bu gezinin neticesinde ortaya çıkan kitabın başlığı *el-Bi'setü'l-İlmiyye ila Dâri'l-Hilâfeti'l-İslâmiyye*'dir. Her halükârda bu kitaplar bir Suriyeli tarafından savaş yıllarında kaleme alınmıştır. Şunu da ifade etmekte fayda var ki, Türkçe yazılmış olan ve spesifik olarak Osmanlı Devleti'nin savaşa girişini ve bu harbin Suriye'deki gidişatını konu alan iki kitap Suriyeli Fuad el-Meydani tarafından *Keyfe dahalet Türkiyye el-Harbe'l-âlemiyye* ve *Suriye ve Lübnan fi'l-Harbi'l-âlemiyye* başlıklarıyla Arapçaya tercüme edildi: Bir başka Suriyeli, Necib el-Armanazî, Türçeden bir kitabı *Keyfe gazavnâ Mısır* başlığıyla tercüme etti.

Osmanlı Devleti'nden Sonra Kurulan Suriye'de 'Türk' Tarih Yazıcılığı

Kendi emperyal çıkarlarının peşinde koşan itilaf devletleri, bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde yer alan muhtelif Arap vilayetlerinde doğrudan kendi kontrolleri altında manda bölgeleri oluşturmak suretiyle halef devletler kurdular. Böylece, Suriye Devleti olarak bilinen yapı vücuda gelmiş oldu. Bu yeni siyasi konfi-

5 Muhammed Kürd Ali'nin hatıratının Osmanlı döneminin anlattığı birinci cildi Klasik Yayınları'nın "Arap Gözüyle Osmanlı" serisinden *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları* başlığıyla yayınlanmıştır. [ç.n.]

gürasyonda Osmanlı Devleti ister istemez uzaklaşan bir hatıraydı. Buna rağmen, birkaç Suriyeli savaş öncesi Osmanlı dönemini hatırlamaya devam ettiler. Diğer bazıları ise, Türkiye’nin son durumunu devrimci ve cumhuriyetçi bir düzen olarak yorumladılar. Çoğunlukla akademisyenlerden oluşan ve nispeten daha geç bir dönemde ortaya çıkan bir kesim de Osmanlı İmparatorluğu’nu akademik olarak tarihsel araştırmalara konu ettiler.

Osmanlı İmparatorluğu’nun Suriye’de son dönemini anlatan, yaşanılanların aktarıldığı bir yayın, bir kısmı İngilizceye de tercüme edilen, Muhammed Kürd Ali’nin *el-Müzekkirât* adlı hatıratıdır.⁵ İlk olarak 1948 yılında yayınlanmış olan mezkur kitabın birinci cildinin büyük kısmı, Osmanlı Devleti’nin Suriye vilayetlerinde I. Dünya Savaşı arifesinde ve savaş esnasında hakim olan karışık, bazen de haince politikasının canlı bir tasvirini aktarır. Burada İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin politikasının ve meşhur Cemal Paşa’nın da içinde bulunduğu İTC temsilcilerinin nasıl dönüştüğü ve bunun Arap entelektüeller tarafından nasıl yorumlandığı görülebilir. Yazarının tecrübelerini aktarmayı hedefleyen ikinci bir çok ciltli yayın da Osmanlı yargı sisteminde yıllarca hizmet etmiş bir Suriyeli tarafından kaleme alınmıştır. 1964 yılında Yusuf el-Hakim, Osmanlı İmparatorluğu’nun önemli bir yer tuttuğu iki ciltlik bir kitap yayınladı: *Suriye ve el-ahdü’l-Osmânî ve Beyrût ve Lübnan fi ahdi Âl-i Osmân*. Her iki kitap da okuyucuya sadece yüksek rütbeli sivil bir memurun meslekî kariyerinin genel bir özetini ve çeşitli Arap memleketlerinin canlı bir hatırasını sunmakla kalmaz, aynı zamanda çöküşünden hemen önce varolan Osmanlı idari sisteminin organizasyon ve işleyişi hakkında içeriden bir bakış imkanı sunar. Osmanlı geçmişinin hatıraları, Osmanlı Parlamentosu’nun 1914’te yapılan son seçimlerinde mebus seçilerek mütemayiz bir siyasi kariyere başlayan Fâris el-Hurî’nin hatıratında betimlenir. Onun kitabı ilk olarak 1935 yılında *Evrâku Fâris el-Hurî* başlığıyla yayınlandı. Bu kitap, çöküşün eşliğinde bir emperyal otoriteye yakın olmanın içerdiği tehlikeleri de kaydetmiş olması bakımından özel bir öneme sahiptir.

Türkiye’de, hem tarihî Osmanlı saltanatını hem de kutsal Hilafet’i kaldıran Cumhuriyet rejiminin kurulması hem tüm dünyada Müslümanların kızgınlığına hem de eşit derecede çok fazla yorumun ortaya çıkmasına yol açtı. Fakat ilginç bir şekilde bu olay -en azından- kısa bir süre önce yeniden şekillendirilmiş olan Suriye’de o zaman dikkate değer bir yazım faaliyetine yol açmadı. Mustafa Kemal’in Türk anavatanına yönelik kolonyal saldırıları geri püskürtmede gösterdiği kahramanca başarı methedildi ve kuşatılmış Araplara taklide şayan bir örnek olarak gösterildi. Fakat bu o zaman dolaşımı genelde sınırlı olan ve muhtemelen sürekli olarak basılmayan günlük ya da periyodik basında görülen bir durumdu. Kemaleddin Paşa’nın Türkçe hatıraları yorulmak bilmez [bir şekilde çalışan] Fuad al-Meydanî tarafından *Mine’s-saltanatî’l-Osmaniyye ile’l-Cumhuriyye* altbaşlığıyla Arapçaya çevrildi. Bununla birlikte, bu hatıralar bile ilk olarak Lübnan basımında göründü. Bu Türkiye’deki uygulamaların tamamen görmezden gelindiği anlamına gelmez; O zamanın önde gelen Suriyeli politikacısı Abdurrahman Şehbender tarafından 1934’te Mısır merkezli *el-Muktataf* gazetesinde yazılan “Türk Kemalist Rönesansı ya da Ölümünden sonra Hayat” başlıklı yazı bunun delilidir. Ama, İslam dünyasının her yerinde büyük tepki uyandıran, saltanatın aniden bir kenara atılması ve Hilafet’in skandal bir şekilde kaldırılması Suriye’de çok büyük bir tepkiyle

karşlanmadı. Bibliyografik taramaların da gösterdiği gibi bu konu ile ilgili daha popüler ve daha sürekli bir akademik ilginin uyanması nispeten daha geç bir tarihte tekabül etmektedir.

Bu popüler ilginin bir ifadesi olarak evvela, resimli olarak 15 bölüm halinde basılan ve II. Abdülhamid'in tahta çıkışından hal edilmesine kadar geçen uzun dönemi anlatan benzersiz bir yayına atıfta bulunulmalıdır. 1939 yılında yayınlanan bu eser *Asru's-Sultân Abdilhamîd ve eseruhu fi'l-aktâri'l-Arabiyye, 1876-1909* başlığını taşımaktadır. Birçok bakımdan bu eser, hem Fransız manda sisteminden hem de Ankara'da yerleşmiş olan Batıcı rejimden dramatik bir şekilde farklılaşan bir çağa nostaljik bir vedayı temsil etmektedir.

Muhammed Kürd Ali'nin *Hıtatiş-Şâm* kitabıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'na ve onun Cumhuriyetçi [formda] yeniden doğuşuna ciddi bir tarihsel araştırma konusu olarak bakılmaya başlandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Başlığın geleneksel tınısına rağmen altı ciltlik bu çalışma, hem metodolojik olarak hem de erken Müslüman dönemlerinden Fransız mandasının kurulmasına kadar geniş bir periyotta Suriye'nin politik, sosyal ve kültürel tarihini genel kavrayışı itibarıyla modern tarih biliminin bir modeliydi. Bu kitabın en az iki cildi Suriye'nin siyasi, sosyo-ekonomik ve entelektüel yaşamını her yönden etkilemiş entegre bir bileşeni olarak, detaylı bir şekilde Osmanlı dönemini incelemeye ayrılmıştır. Bir bakıma *Hıtat* uzun Osmanlı geçmişini modern tarihyazımının sahasına yerleştirmiş oldu ya da en azından [buna dair] bir öngöründe bulundu. Modern tarihyazımı pratiğinin manda Suriye'sinde gelişen modern eğitimin bir ürünü olduğu ve bunun Fransız mandası altında başlayıp Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte daha da hızlanan bir tempo ile üniversitelerin kurulmasıyla geliştiği iddia edilebilir. Böylece geçen birkaç on yıl içerisinde, bu üniversitelerin büyük oranda Nureddin Hattum'un derslerinden etkilenen mezunları ve komşu Arap memleketlerinin kardeş üniversitelerinin mezunları, büyük oranda Osmanlı arşivlerine dayanarak yeniden incelenmeyi hak edecek dikkate değer bir literatür oluşturdular. Bu Suriyeli tarihçiler arasında Abdülkerim Ğaraybe'nin ismi mutlaka zikredilmelidir. 1961 yılında Şam'da bastırıldığı *el-Arab ve'l-Etrâk* adlı kitabında, Türk-Arap ilişkilerinin bin yıllık sürede gelişiminin izlerini sürdü. Aynı yazarın bir yıl sonra basılan *Suriye fi'l-karni't-tâsi' aşar* adlı kitabı Osmanlı İmparatorluğu hakkında ve Midhat Paşa'nın liderliği altında İmparatorluk ve Suriye vilayetleri için girişilen reformlara dair çok şey söylemektedir. [Bu eserler içerisinde] Belki daha önemlisi Abdülkerim Refik'e aittir. 1966 yılında *The Province of Damascus, 1723-1783* başlığı ile İngilizce olarak basılan kitabı, tarihçileri, Suriye tarihini 400 yıl boyunca idaresi altında kaldığı Osmanlı bağlamına oturtmak için Osmanlı kaynaklarını araştırmaya yönlendirmede bir dönüm noktası oluşturmuştur. Yoğun bir şekilde birinci el Arapça kaynakları kullanmasına karşın -özellikle de mahkeme kayıtlarını-, onun en önemli katkısı Suriye'nin tarihsel dönüşümünü anlayabilmek için Osmanlı kaynaklarını kullanmanın önemini altını çizmiş olmasıdır. Bu hem [onun tarafından] açıkça ifade edildi, hem de yazdığı iki kitapta *-el-Arab ve'l-Osmâniyyân ve Bilâdü's-Şâm ve Mısr mine'l-fethi'l-Osmânî ila hamleti Nabolyon Bonapart-* [kullanılan kaynakların] niteliğinde de ortaya konuldu. Refik aynı zamanda Osmanlı'nın Suriye'den çekilmesinden sonraki dönemde [cereyan eden] Suriye-Türkiye ilişkileri üzerine araştırma yapan öncü tarihçilerdendir -belki de ilkidir.

"*el-Alâkâtü's-Suriye ve't-Türkiye, 1918-1922*"⁶ başlıklı makalesi bu gerçeği doğrular. Daha geç bir tarihte yazan Halep Üniversitesi'ne bağlı Suriyeli bir tarihçi de bundan önce incelenen örneklerde olduğu gibi savaş öncesinde ve savaş döneminde Arap-Türk ilişkilerini aydınlatmaya yönelik çalışmalar yaptı. Yoğun bir şekilde Osmanlı arşiv kaynaklarına dayanmanın yanında o zamanın günlük Arap basınına da başvuran Tefvik Biru'nun iki kitabının başlıkları şu şekildedir: *el-Arab ve't-Türk fi'l-ahdi'd-Düstüriyyi'l-Osmanî, 1908-1914* ve *el-Kadiyyetü'l-Arabiyye fi'l-Harbi'l-âlemiyyeti'l-ûlâ, 1918-1914*. Her iki çalışmanın da bir ölçüde Arap davası lehinde bir milliyetçi zorlamayı yansıttığı, [bundan hareketle] Türklerin hoş görülmesi olmadıkları ve itilaf devletlerinin de ihanet ettikleri [sonucuna vardıkları] bir dereceye kadar doğrudur. Yakın geçmişte, Arap Tarihini Yazma Komitesi, *Dirâsât Tarihiyye* adında, Şam Üniversitesi'nin öncülüğünde bilimsel ve hakemli bir dergi yayınlamaya başladı. İlk dönemde, dergi bölgenin Osmanlı geçmişince çok yer verdi. Dergi bugün de yayınlamaya devam etmektedir fakat [bugün] makale sayısı ve ayrılan yer açısından [modern] Suriye tarihi dönemi aşırı bir yer işgal etmektedir. Bununla birlikte dikkate değer olan nokta bazı Suriyeli tarihçilerin Osmanlı medeniyetini ve Osmanlı tarihini Suriye tarihinin siyasi bir zemini olarak değil, [ayrı bir akademik araştırma sahası olarak] inceleme teşebbüsleridir. Muhammed Harb, *el-Osmâniyyûn fi't-tarih ve'l-hadâra* adlı 1989 yılında Şam'da basılan kitabında bunu yapmaya çalıştı. Ali Hassun ve Muhammed Ali Amir'in çalışmaları için de aynı şey söylenebilir. Hassun 1980 yılında bastırduğu *Tarihü'd-Devleti'l-Osmâniyye ve alâkâtuha'l-hâriciyye*'de Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerinin genel bir tarihini yazdı. Amir ise 2001'de bastırduğu *ed-Devletü'l-Osmâniyye: tarih ve vesâik* başlıklı kitabında imparatorluğun Arap vilayetlerinden çok bahsetmeden imparatorluğun kurumları, askerî ve idari yapısına ve İstanbul'daki merkezî hükümetin eylem biçimlerine odaklandı.

Savaş öncesi Osmanlı dönemine ve onun halefi durumundaki Türkiye Cumhuriyeti'ne dair modern Suriye literatürünün taranması, birkaç Türk şahsiyetinin Suriye muhayyilesini işgal ettiğini ve süregelen bir yazma faaliyetine yol açtığını gösterecektir. Bu kişiler arasında Sultan II. Abdülhamid birinci sırada gelir. Muhammed el-Harb, 20. yüzyılın son senesi olan 1999'da, Şam'da *es-Sultân Abdülhamîd es-Sanî: âhirü's-selâtni'l-Osmâniyyi'l-kibâr* başlıklı bir kitap bastırmıştır. Daha erken dönemde Suriye'de yazılmış ve sultanın dönemini kınayan izahatlerin tersine, başlıktan da anlaşılacağı üzere, bu çalışma hem revizyonist hem de övücüdür. Bu revizyonist tutum 2004 yılında, Şam'da Muhammed el-Hilâlî tarafından bastırılan *es-Sultân Abdülhamîdü's-Sanî beyne'l-insâf ve'l-cühûd* adlı kitapta da görülmektedir. Başlığın da ima ettiği gibi, bu çalışma sultanın uzun hükümdarlık yıllarına dair, özellikle onun Siyonist dizaynlarına karşı negatif tutumunu ön plana çıkararak daha dengeli ve daha lehte bir bakış oluşturmaya yönelik bir çabayı yansıtır. [II. Abdülhamid'e nispetle] daha geç bir tarihte ortaya çıkmış olan Cemal Paşa, Türk-Arap ilişkilerini uzun süre gölgelemiş bir diğer Osmanlı politikacısıdır. Fakat, [Suriyeli tarihçiler] tahttan indirilmesine yardım ettiği sultandan farklı olarak, bugünün Suriye tarih literatüründe, I. Dünya Savaşı esnasında Arap mebuslara yönelik acımasız uygulamaları ve Osmanlı Ermenilerine yönelik işle-

6 Abdülkerim Refik'in bu makalesi *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*'nin 88. sayısında Türkçeye tercüme edilerek "Türkiye-Suriye İlişkileri 1918-1926" başlığıyla yayımlanmıştır.

nen zulümlerde varsayılan kabahatinden dolayı [Cemal Paşa'ya karşı] hoşnutsuz bir tutum içerisinde. Naim el-Yafî'nin *Cemal Başa es-Seffâh: Dirâsetü's-Şahsiyye ve't-tarih* başlıklı kitabının ana fikri bu şekildedir. Aynı bakış açısıyla fakat daha soğukkanlı bir yaklaşımla yazılmış *el-Meşânikü'l-Arabiyye ve'l-mecâzirü'l-Ermeniyye* adlı kitap 1992 yılında Şam'da basılmıştır. Bu kitap 1919-1920 yılları arasında İTC Merkez Komitesi üyelerinin kalıntılarının yargılandığı mahkemenin *Takvîm-i Vekâyi'* de yayımlanan zabıtlarının A. Kiskişyan tarafından yayınlanmış nüshasının tercümesidir. 1992 yılında yukarıda bahsi geçen tarihçi Tevfik Biru, Mevlanzade Rıfat'a atfedilen, İTC'nin Arap ve Ermenilere karşı politikasını ifşa eden *el-Vechü'l-hafî li'l-İnkılâbi't-Türkî* adlı kitabı Arapçaya çevirdi.⁷

Suriye tarih literatürünün incelenmesi Osmanlı Türk mirasına devam eden bir ilginin olduğunu gösteriyor. Fakat bir bakıma son araştırmalar siyasi gelişmeleri farklı kelimelerle yeniden sayıp dökme temayülünden vazgeçip bunun yerine kültürel etkileşim konularına odaklanmaya başladı. Naim el-Yafî'nin yerel Arap ve göçmen (*mehcerî*) literatüründe Türk imajının nasıl temsil edildiğini incelediği ve 1870-1920 arasında kapsayan *Sûretü't-Türkî fi's-Şi'ri'l-Arabiyyi'l-hadîs* başlıklı kitabı bu çerçevede yazılmış bir kitaptır. Bu odak düzelmesinin ve konu dönüşmesinin bir diğer örneğini de Lutfî'nin *et-Tarihü'l-umranî li Dimaşk hilâle'l-hükmi'l-Osmânî* adlı eserinde görmekteyiz. Bu kitap Şam'ın tarihsel evriminin ve Osmanlı yapı ve mimari usullerinin bu değişimdeki rolünün izini sürer. Lutfî'nin çalışmasını tamamlayıcı nitelikteki bir diğer eser de Hayriyye Kasimiyye'nin yazdığı ve Osmanlı'nın son döneminde yaşayanların [Şam hakkındaki] tasvirlerini içeren *Hayatu Dimaşki'l-ictimâiyye* adlı kitaptır. Yusuf Nuaysa'nın 1986 yılında iki cilt olarak basılan *Müctemau medinetü Dimaşk, 1772-1840* başlıklı kitabı nisbeten daha erken bir tarihteki Şam toplumu tasvir eder.

Şimdilerde küçük bir mezra olan İdlîb ve onun etrafındaki bölgeler bile ciddi bir araştırmanın konusu olmaktadır; Abdülhamid Meşlah'ın 2004 yılında bastırıldığı *İdlîb ve muntakatuha fi'l-ahdi'l-Osmânî: dirâse ictimâiyye, iktisâdiyye, idâriyye* adlı eser bunun göstergesidir. Matbaa devrimi, onun ortaya çıkardığı basın ve bu basının oluşturduğu etki de akademik ilgiyi çekmiştir. 2009 yılında Süheyl el-Maladî *es-Sahâfetü's-Şâmiyye el-Muhâciriyye ve alemuha fi'l-ahdi'l-Osmânî* başlıklı, bir kitap yayınlamıştır.

Yukarıda anılan yeni metodolojik başlangıçlara rağmen, Osmanlı idaresi altında Suriye'nin siyasi tarihiyle veya bağımsız bir devlet olarak Türkiye'nin tarihiyle ilgilenmek de tamamen ortadan kalkmış değildir. Suriye asıllı Amal Başur, Tanzimat'ın Suriye ve Lübnan'daki uygulamasını yeniden inceledi ve *Suriye ve Lübnan fi asri'l-islâhi'l-Osmânî* başlıklı bir kitap yayınladı. Türkiye'deki çağdaş siyasi gelişmeler ve onun karşı karşıya kaldığı riskler de Suriyelilerin ilgisini çekmiştir. Türkiye'nin Arap komşularına son açılımından kısa süre önce, 1997 yılında, Süleyman el-Medenî tarafından yazılan *Türkiyyetü'l-Yahudiyye* başlıklı kitapta birtakım Türk hükümetleri, Suriye'yi ve Arapları zayıflatmak için müşterek bir çaba içerisinde olmakla suçlanmışlardır. Fakat o Refah Partisi'nin iktidara gelmesiyle birlikte böyle bir teşebbüsten kurtulmak ihtimalinin olduğunu düşünmekteydi. 2001 yılında, Muhammed Taha el-Yasir aynı konuyu farklı bir bakış açısıyla aldı ve Doğu ile Batı'nın mücadele alanı olan günümüz Tür-

⁷ Eserin aslı, *Türkiye İnkılabının İçyüzü* adını taşımaktadır. [r.n.]

kiye'sinin Masonluk, Batı ve Siyonizm tarafından tezgâhlanan bir komplodan kurtarılması gerektiğini savundu. el-Medenî gibi o da ancak dinî temayülleri olan Türk partilerinin iktidara gelmesi durumunda Türkiye'nin bu tehlikeyle mücadele edebileceğini belirtti. *Türkiyye meydânî's-sırâ' beyne'ş-Şark ve'l-Garb* başlıklı kitap 2001 yılında basıldı. Aynı düşünce çizgisinde avlanan birçok kitabın çok geçmeden piyasada görünmesi muhtemeldir.

Bu literatür değerlendirmesi, Doğu Arap dünyasını da kuşatan Osmanlı İmparatorluğu ve Arap ve Müslüman komşularıyla yeniden bağlantı kuran Türkiye hakkında yazmanın Suriye'de devam eden bir faaliyet olduğunun bir kanıtıdır. Bütün işaretler bu yazının hacminin önümüzdeki yıllarda daha da büyümesinin büyük bir ihtimal olduğunu göstermektedir.

Suriye'de Türk Tarih Yazıcılığı

Samir SEIKALY

Özet

Türkiye üzerine yazılan Suriye tarihyazımı, İmparatorluk dönemindeki dışavurumunda ve Cumhuriyet dönemindeki şekillenişinde Suriye'nin imparatorluğa dâhil olduğu Sultan Selim döneminde başlayıp günümüze kadar devam eden uzun ve sürekli bir soy kütüğüne sahiptir. Bu yazma süreci, temposu değişmekle birlikte, öyle ya da böyle devam etmiştir. İmparatorluğa dâhil olma, reformların başlaması, parlamenter idarenin kurulması, ve son olarak Cumhuriyet rejiminin kurulması gibi Kopuşların ya da dramatik değişikliklerin yaşandığı dönemlerde bu tempo genellikle hız kazanmıştır. Bu zengin ve çeşitli tarih yazıcılığının analizi ve tasviri üç döneme ayırmak suretiyle mümkün olabilir: Birinci olarak Osmanlı kontrolü altındaki Suriye vilayetlerinin ilk yılları, ikincisi matbaa devrimi olarak bilinen dönemde Suriye'deki tarihsel üretim, ve son olarak da Suriye devletinin kurulmasından sonra gelişmiş olan [tarihsel] aktivitelerdir.

İmparatorluk ve Cumhuriyet olarak Türkiye'ye ilişkin Suriye'de üretilen tarihsel literatür Osmanlı periferisindeki yerel çalışmaları anlamamızı sağlar. Emperyal merkez ile uzak eyaletler arasındaki kültürel ve politik ilişkilerin ve [sonrasında kurulan] iki cumhuriyet arasındaki değişen politik ilişkilerin aşırılıkların Şam ve Halep'in yerel bakış açısından nasıl algılandığını gösterir.

Anahtar kelimeler: Tarih yazıcılığı, İbn Tulun, el-Gazzî, Selahaddin el-Müneccid, Matbaa Devrimi, Tanzimat-i Hayriye, II. Abdülhamid, Jön Türk Devrimi, Cumhuriyet Rejimi.